LIETUVIŲ KALBOTYROS KLAUSIMAI, XXIV(1985)

GERTRŪDA SAVIČIŪTĖ

PARŪPINAMŲJŲ VEIKSMAŽODŽIŲ SEMANTIKA

1. Praktinės „Lietuvių kalbos žodyno" (toliau — LKŽ) rašymo problemos verčia dar kartą atkreipti dėmesį į nykstančią lietuvių kalbos veiksmažodžių grupę — parūpinamuosius veiksmažodžius (verba curativa, arba causativa passiva), kurių skyrimas nuo priežastinių (verba causativa activa) sudaro nemaža sunkumų. Ne visiškai pakankamais laikomi pagrindiniai jų skyrimo kriterijai: semantinis, formalusis ir santykio su pamatiniu žodžiu [1]. Ieškant naujų kriterijų, buvo pereita nuo paties žodžio į jo vartojimo sakinyje tyrinėjimą. Tokiu galėtume laikyti A. Jakulienės pasiūlytą sintaksinį (transformaciniu metodu pagrįstą) veiksmo santykio su objektu kriterijų [2]. Eidami toliau, bandėme pažvelgti į parūpinamuosius veiksmažodžius, kaip atliekančius sakinyje predikato funkciją, organizuojančius sakinį, t. y. galinčius prisijungti vardažodinius termus — termą subjektą ir termą objektą — bei riboti jų semantiką. Analizei buvo panaudota per tūkstantį iš 12 LKŽ tomų ir „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno" antrojo leidimo (toliau — DŽ) išrinktų sakinių, iliustruojančių veiksmažodžius, pažymėtus santrumpomis cur. (LKŽ) ir prp. (DŽ). Iliustraciniai žodžių junginiai čia panaudoti tik iš dalies. Šios analizės rezultatai palyginti su anksčiau atliktos analogiškos priežastinių veiksmažodžių analizės rezultatais [3]. Abiejų tipų sakinių skaidymas į paviršinį ir gilųjį lygmenį parodė tam tikrus parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių „valentingumo" skirtumus. Pagrindinių sakinio komponentų — predikato, subjekto, objekto — semantikos analizė leido pastebėti keletą ypatybių, bendrų abiem veiksmažodžių grupėms ir skiriančių vieną grupę nuo kitos.

2. Dažnas abiejų tipų sakinių sandaros sutapimas (laikytinas viena iš šių veiksmažodžių maišymo sąlygų) tėra paviršinio lygmens ypatybė. Nors tiek vieno, tiek kito tipo sakiniuose, be predikato, randame subjektą ir objektą (jei jie nepraleisti dėl konteksto), pvz.: *Ji valgydina* (caus.[4]) *vaiką* —

---

[1] Išsamią kritinę šių kriterijų analizę žr. Jakulienė A. Priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių skyrimo kriterijai.— Kalbotyra, 1975, t. 26(1), p. 78—81.

[2] Ten pat. Minėti kriterijai šiame straipsnyje bus paliesti vėliau.

[3] Савичюте Г. С. Предикаты цели и предикаты каузации (на материале флективных индоевропейских языков): Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— М., 1980; её же. Предикаты цели и предикаты каузации.— Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз., 1980, т. 39, № 6, с. 539—548.

[4] Sutrumpinimai kaip „Lietuvių kalbos žodyne".

Ji ausdina (cur.) *lovatiesę,* sakinių su parūpinamaisiais veiksmažodžiais gilusis lygmuo yra sudėtingesnis negu sakinių su priežastiniais veiksmažodžiais. Pirmuosiuose yra dar vienas subjektas ir jo atliekamas veiksmas. Šią ypatybę, matyt, įžiūrėjo F. Kuršaitis, kai rašė, kad veiksmažodžiai su priesaga *-dinu* reiškia netiesioginį veiksmą, atliekamą kieno kito (indirekt, durch einen Andern)[5]. Kito subjekto buvimas minimas ir J. Jablonskio duotame parūpinamųjų veiksmažodžių apibrėžime: parūpinamaisiais veiksmažodžiais „pasakome, jog veikėjas tiktai pasirūpina, taip visa surikiuoja, padaro ar leidžia, kad veiksmas būtų k i t ų v e i k t e n u v e i k t a s, kad pats darbas būtų k i t ų a r k i t o p a d i r b t a s“[6] (pabraukta mūsų.— *G. S.*). Priešingai, priežastinių veiksmažodžių subjektas yra tik vienas: priežastiniais veiksmažodžiais „pažymime, jog veikėjas pats ir visą veiksmą nuveikia, jog jis čia ir visą tam tikrą darbą nudirba“[7]. Antras parūpinamųjų veiksmažodžių subjektas minimas ir kitų autorių[8].

Tokią šio tipo sakinių giliojo lygmens traktuotę patvirtina ne tik eksplikacinio pobūdžio sakiniai, pvz.: *Lodindini* (cur.) *šunis, t. y. liepi k i t i e m s, kad lodintų* (caus.) J, bet ir literatūrinės kalbos vartotojams neįprasti sakiniai, kuriuose antrasis subjektas išreikštas eksplicitiškai. Pvz.: *Plaučiūns daug... ragaišių p e r t a r n u s atnešdino kūmams* K. Donel; *Vagį š u n i m i s sudraskydino* S. Dauk; *Liep bandos siaurame take pamesti i g y v o l i a i s sumyniodinti* S. Dauk ir t. t. Viename kitame sudėtiniame sakinyje randame išreikštą ir kito subjekto veiksmą, pvz.: *Raukinu nagines jau pusė metų, o meistras n e p r i s i b a u d s u r a u k t i* Sts.

Kiekvieną giliojo lygmens komponentą išreikšdami simboliais (S — subjektas, P — predikatas, O — objektas, ⟶ — kauzacijos arba kuracijos santykis), abiejų tipų sakinių gilųjį lygmenį galėtume pavaizduoti formulėmis.

Kauzacijos sakinys: $(S+P) \longrightarrow (O+P)$.

Kuracijos sakinys: $(S_1+P_1) \longrightarrow (S_2+P_2) \longrightarrow (O+P)$, tiksliau $(O/=S_3/+ +P_3)$.

Giliojo ir paviršinio lygmens skirtumus dar akivaizdžiau matome, realius abiejų tipų sakinius aprašydami kauzacijos perifraze „daryti taip, kad“. Pvz.: *Saulė n u t i r p d ė* (caus.) *sniegą* DŽ: (1) „Saulė padarė taip, kad“ + (2) „Sniegas nutirpo“; *[Tu] l o d i n d i n i* (cur.) *šunis* J: (1) „Tu darai taip, kad“ + (2) „[Kas nors] daro taip, kad“ + (3) „Šunys loja“. Taigi kauzacijos sakiniuose randame 4 komponentus, išreiškiančius 2 situacijas: 1) kauzuojančioji situacija (subjektas kauzatorius ir jo kauzuojantis veiksmas) ir 2) kauzuojamoji situacija (objektas ir subjekto kauzatoriaus

---

[5] K u r s c h a t F. Grammatik der littauischen Sprache.— Halle, 1876, S. 122.

[6] J a b l o n s k i s J. Rinktiniai raštai.— V., 1957, t. 1, p. 289.

[7] Ten pat.

[8] Я к а й т е н е Э. Суффиксальные глаголы современного литовского языка. Автореф. дис. ... канд. филол. наук.— Вильнюс, 1968, с. 11; J a k a i t i e n ė E., L a i g o n a i t ė A., P a u l a u s k i e n ė A. Lietuvių kalbos morfologija.— V., 1976, p. 110.

kauzuojamas jo būsenos pakitimas arba veiksmas). Kuracijos sakiniuose randame 6 komponentus, išreiškiančius 3 situacijas: 1) kuruojančioji situacija (subjektas iniciatorius ir jo kuruojantis veiksmas), 2) tarpinė kuruojamoji situacija (subjektas tarpininkas ir jo atliekamas veiksmas, kuruojamas subjekto iniciatoriaus) ir 3) galutinė kuruojamoji situacija (objektas ir jo būsenos pakitimas arba veiksmas, sukeliamas (kauzuojamas) subjekto tarpininko ir kuruojamas subjekto iniciatoriaus).

Tai, kad gilioji (kartais ir paviršinė) kuracijos sakinių sandara yra sudėtingesnė negu kauzacijos, rodo, jog parūpinamieji veiksmažodžiai, būdami sakinyje, lemia sudėtingesnius subjektinius objektinius santykius. Kuracijos sakiniai išreiškia sudėtingesnę tikrovės situaciją negu kauzacijos sakiniai.

Toliau bandysime paanalizuoti kiekvieno komponento semantikos ypatybes.

3. Kiekvieno kuracijos sakinių komponento semantinės analizės rezultatus pavaizdavome lentelėje. Apžvelgdami ją vertikaliai ir lygindami su analogiškais kauzacijos sakinių analizės rezultatais [9], stengsimės parodyti ne tik „kirtimosi" taškus, sudarančius abiejų grupių veiksmažodžių maišymo prielaidas, bet ir tam tikrą kuracijos sakinių komponentų specializaciją, skirtumą nuo kauzacijos sakinių atitinkamų komponentų semantikos. Tai, mūsų nuomone, turėtų padėti praktiškai skirti parūpinamuosius veiksmažodžius nuo priežastinių.

3.1.1. Abiejų tipų sakiniuose išreikšto subjekto (S_1) semantinių ypatybių analizė parodė, kad parūpinamieji veiksmažodžiai kur kas labiau negu priežastiniai riboja jo semantiką. Pastarieji derinami sakinyje su bet kokiu subjektu, galinčiu atlikti aktyvų veiksmą ar daryti aktyvų poveikį. Tai asmuo *(Daktaras gydo ligonius* K*)*, gyvūnas *(Margiukas išlandino kiaulę per skylę* rš*)*, gamtos jėga *(Lietus ištežino žemę* DŽ*)*, daiktas *(Vežimas gruodą laužia* DŽ*)*, abstrakcija *(Mokėjau daug dainų — laikas užmaršino* DŽ*)*. Priešingai, sakiniuose su parūpinamaisiais veiksmažodžiais subjektas paprastai tegali būti asmuo. Kartu šie sakiniai siejasi su kauzacijos sakiniais, kurių subjektas gali būti asmuo. Nemaža dalis kuracijos sakinių rodo tam tikrą subjekto savitumą. 1) Subjektas yra asmuo, turintis įsakymo galią. Pvz.: *Karalius tą atsitikimą ing kningas įrašydino* J; *Vyresnysis vyrų pulką botagais plakdino* Jrk; *Amtsrots... taipo sumušdino Pričkų, kad, vos tris dienas sulaukęs, numirė bėdžius* K. Donel; *Liuob nupliekins vaitai žmogų ir paleis* Šts. 2) Kitą gana aiškią grupę sudaro sakiniai, kurių subjektas yra bet koks asmuo, negalintis pats atlikti kuruojamo veiksmo. Pvz.: *Tėvas paragintas ketino savo sūnų į šuilės mokytojus išmokindinti* Ns 1849, 2; *Kaldink, mergyte, aukso žiedelį, mušdink mano vardelį* N 94. 3) Nemažos dalies sakinių subjektas nėra taip griežtai

[9] Žr. 3 išnašą.

Kuracijos sakinių giliojo lygmens semantinis derinimas

Kuracijos sakinių grupė	S_1 (iniciatorius—asmuo)	P_1 (netiesioginis poveikis)	S_2 (tarpininkas—gyvas)	P_2 (tiesioginis poveikis)	$O(=S_3)$ (paprastai — pasyvus)	P_3 (būsena, jos kitimas, veiksmas)
1	asmuo, turintis įsakymo galią	įsakyti	pavaldus asmuo	„bausmės" veiksmai	asmuo | kūno dalis	patirti būseną | būti naikinamam
2	asmuo, negalintis atlikti kuruojamo veiksmo	užsakyti, duoti, kad padarytų	asmuo, mokantis, galintis atlikti tam tikrą veiksmą (paprastai — amato, profesijos atstovas)	su tam tikru mokėjimu, įgūdžiais susiję (paprastai — profesijos, amato) veiksmai	daiktas	būti padaromam | kisti būsenai
3	bet koks asmuo	prašyti | liepti, versti	bet koks asmuo | gyvūnas	įvairūs fiziniai | nefiziniai veiksmai	daiktas, abstrakcija, asmuo, gyvūnas	patirti būseną | būti naikinamam | atlikti veiksmą

ribotas kaip dviejų pirmųjų tipų. Čia jis gali būti bet koks asmuo, pvz.: *Juzė tau žuvies atnešdino* Slnt; *Meškeres išmetę kandinti, žvejai grįžta į krantą* rš. Apie subjekto semantiką be konteksto nieko negalime pasakyti iš sakinių, kuriuose jis išreikštas įvardžiu arba visai neišreikštas. Pvz.:*Aš jau antrus ratus apkaldinau, o už tai man kad bent gerą žodį primestų* Brs; *Nekaldinau irklelio* JV 642.

Dviejų pirmųjų tipų sakinių subjekto semantika leidžia manyti, kad sakinio subjektas pats veiksmo neatlieka, o tik rūpinasi, kad jį atliktų kiti. Trečiojo tipo sakiniai, indiferentiški šiai ypatybei, mūsų nuomone, gali sudaryti parūpinamųjų ir jų pamatinių veiksmažodžių maišymo prielaidas. Tik šia aplinkybe, liaudies dainų ritmo reikalavimais ar paprasčiausiu apsirikimu galime paaiškinti subjekto tarpininko (asmens, mokančio amatą) atsiradimą subjekto iniciatoriaus vietoje keliuose sakiniuose. Pvz.: *Kalvis nukaldė naujas pasagas* Jrb; *Pats ėmęs nukaldydino gelžies šakę trimis nagais* S. Dauk; *Tilžės miestely jauns aukskalėlis, tas perkaldys žiedelį* LB 49; *Da aš turiu gobtūrą..., mezgėjėlių megzdintą* JV 416. Šiuose sakiniuose veiksmažodžiai su priesaga *-dinti (-dyti)* greičiausiai reiškia ne parūpinamąjį, o tiesioginį fizinį veiksmą, pvz.: *kaldinti* „kalti", *siūdinti* „siūti". Veiksmažodis *megzdinti* minėtame sakinyje LKŽ autorių aiškinamas veiksmažodžiu *megzti* ir parūpinamuoju nelaikomas.

Rasta keletas sakinių, kurių subjekto poziciją užima daiktavardžiai, reiškiantys instituciją ar kolektyvą, turintį įsakymo galią. Jie aiškiai šliejasi prie sakinių, kurių subjektas yra asmuo, turintis įsakymo galią, todėl veiksmažodžius, pavartotus šiuose sakiniuose, galime laikyti parūpinamaisiais. Pvz.: *Valdžia paieškodino* LC1886,11; *Dvaras, darbams pasibengus, liuob jautį pamušdins* LMD(Sd).

Taigi parūpinamųjų veiksmažodžių subjektas (S_1) gali būti tik asmuo (institucija, kolektyvas), kuruojantis atlikimą veiksmo, išreikšto parūpinamojo veiksmažodžio pamatiniu žodžiu, bet pats jo neatliekantis. Plg.: *Karalius rašydina* (cur.) *raštą — Raštininkas rašo* (tr.) *raštą; Mergytė kaldina* (cur.) *žiedelį — Aukskalys kala* (tr.) *žiedelį; Vyresnybė nuimdino* (cur.) *stogą — Darbininkai* (tr.) *nuėmė stogą*. Remdamiesi minėta ypatybe, šį subjektą galime vadinti iniciatoriumi, skirdami jį nuo subjekto tarpininko (S_2), atliekančio kuruojamą veiksmą.

3.1.2. Subjekto iniciatoriaus kuruojantis veiksmas, glūdintis veiksmažodžio priesagoje, jau ne kartą buvo tyrinėtas tiek išraiškos formos, tiek reikšmės aspektu. Priesaga *-dinti(-dyti)*, kaip pripažįstama daugelio tyrinėtojų, nėra pakankamas kriterijus skirti parūpinamuosius veiksmažodžius nuo priežastinių — ja apiforminami ir priežastiniai veiksmažodžiai, pvz.: *sprogdinti, želdinti, valgydinti* ir kt.[10] Parūpinamąją reikšmę gali turėti ir

[10] Plg.: Jablonskis J. Min. veik., p. 290; Lietuvių kalbos gramatika.— V., 1971, t. 2, p. 265; Якайтене Э. Min. veik., p. 11; Jakulienė A. Min. veik., p. 79.

veiksmažodžiai su kauzacijos priesaga *-inti*, pvz.: *malinti (Malūne malini grūdus* J), *nešinti (Susizgribęs karalius iš svetimų šalių žvirblius n e š i n o, pakolės vėl įveisė* M. Valanč) ir t. t.

Detalizuoti subjekto iniciatoriaus kuruojančio veiksmo semantiką nelengva kaip tik dėl morfologinės jo išraiškos. Priesagos teikiamą reikšmę čia suvokiame iš konteksto ar ekstralingvistinės situacijos žinojimo (t. y. kaip realiai tas ar kitas veiksmas gali būti atliktas).

Dauguma tyrinėtojų subjekto iniciatoriaus veiksmą laiko sinoniminiu veiksmažodžiui *rūpintis*, pagal tai sukurtas ir pats kalbamosios veiksmažodžių grupės pavadinimas. Pagal šio veiksmo semantiką dažniausiai parūpinamieji veiksmažodžiai ir skiriami nuo priežastinių [11]. Tačiau, taikydami tik šį kriterijų, nežinotume, kuriai grupei skirti veiksmažodžius *šokdinti, grąžinti, girdyti* ir kt.[12] Visiškai pagrįstai priežastiniais J. Jablonskis laiko veiksmažodžius *kepinti, deginti, jodinti, gulinti, lesinti, lakinti, sausinti*, nors ir aprašo jų reikšmę veiksmažodžiu *rūpintis*: „rūpinuos, kad duona keptų, kad žvakė degtų, kad vaikas jodytų — gulėtų, kad višta lestų, kad šuo laktų, kad pieva būtų sausa“ [13]. Viena iš pagrindinių parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių maišymo priežasčių, matyt, ir yra ta, kad priežastinių veiksmažodžių subjekto kauzuojantis veiksmas gali būti ne tik fizinis, pvz., *Audra medžius verčia* Dž, bet ir tam tikras netiesioginis poveikis valia, žodžiu (įsakymu, prašymu ir t. t.) gyvam protingam objektui (asmeniui, gyvūnui), pvz.: *Jis buvo i š l a i p i n ę s k e l e i v i u s iš priekinės lėktuvo dalies* rš; *Š u n į l a n d i n t i į lapės urvą* DŽ. Su šiuo kauzuojančio veiksmo tipu ir yra artimai susijęs kuruojantis veiksmas. Kad jis reiškia netiesioginį subjekto poveikį objektui, ne visada sutampantį su „rūpintis“, ypač aiškiai rodo kai kurie eksplikaciniai bei sudėtiniai sakiniai. Kuruojančio veiksmo semantiką dažnai atitinka veiksmažodžiai *liepti, prikalbėti, samdyti, siųsti, vadinti* „kviesti“, *duoti* ir kt. Pvz.: *G r a u ž d i n u sėtinį, ropę, t. y. l i e p i u graužti antram* J; *R e i k d i n u aš jamui tą daiktą, t. y. p r i k a l b u, kad jis storotųs reikalauti tą daiktą* J; *P a s a m d y č i a u meistružį, p a k i r t i n č i a u uoselį* (d.) Vz; *Darbininkai, iš savo tarpo kelis išmintingus vyrus pas poną n u s i ų s d a m i, jam s a k y d i n o, kad tai permenk algos* LC1878,17; *Aš p a v a d i n s i u tris jaunus bernelius, aš ir i š k i r t i n s i u tą viešnynėlį* (d.) Plt; *Jis žiemos šalty l a i ž y d i n ę s (d a v ę s laižyti) kirvį, o liežuvis prilipęs* Jrk19.

Su (1) tiksliniu ar (2) netiksliniu kauzuojančiu veiksmu „leisti, sudaryti sąlygas, netrukdyti“, pvz.: (1) *Motyna lepino dukrelę..., m i g i n o kuo ilgiausiai* Žem; (2) *Kam i š b ė g i n a i putrą?* J, kuruojantis veiksmas

---

[11] Plg.: J a b l o n s k i s J. Min. veik., p. 289; P a u l a u s k i e n ė A. Leksinės gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio reikšmės.— V., 1967, p. 13; Lietuvių kalbos gramatika, t. 2, p. 25.

[12] Plg. J a k u l i e n ė A. Min. veik., p. 78.

[13] J a b l o n s k i s J. Min. veik., p. 137.

susijęs kiek mažiau, nes pastarasis dažniausiai reiškia aktyvesnį subjekto poveikį, tiksliškai nukreiptą į objektą. Tik keliais pavyzdžiais galime iliustruoti kuruojančio veiksmo netiksliškumą (t. y. kai subjektas iniciatorius rezultato sąmoningai nesiekia), pvz.: *Šunis laiko palaidus, bene s u d r a s k y d i n s ką* Slnt; *N u m i n d i n a u tris paršelius, kad ir kaip saugojau, kad kiaulė nenumintų* Sts.

Netipiškais laikytini keli LKŽ rasti sakiniai, kuriuose parūpinamieji veiksmažodžiai pavartoti su leksiniais kuruojančio veiksmo sinonimais *(liepti, duoti)*. Pvz.: *Ka[d] nors duonai galėtų i d u o t i s u m a l d i n t i vieną pūrą* KlvrŽ; *P l a u d i n t i drabužius kitam i n d a v i a u* J; *Nevertas daiktas buvo d u o t p l a k d i n t Rymo miesčionį* DP169; *L i e p ė daiktus iš tenai a t i m d i n t i* brš. Šie sakiniai išreiškia dar sudėtingesnę situaciją negu paprasti kuracijos sakiniai arba rodo parūpinamųjų ir jų pamatinių veiksmažodžių maišymą, pvz., *įduoti sumaldinti* gali reikšti „įduoti sumalti".

3.1.3. Subjekto tarpininko (veiksmo vykdytojo) semantiką lengviausia nustatyti iš tų sakinių, kuriuose jis išreikštas atskiru žodžiu. Vadindami šį subjektą tarpininku, pabrėžiame tai, kad jis yra „pašalinis" atliekamo veiksmo atžvilgiu, atlieka veiksmą ne sau. Ši ypatybė padeda skirti parūpinamuosius veiksmažodžius nuo priežastinių tais atvejais, kai kauzacijos sakiniuose netiesioginis objektas yra asmuo, atliekantis kauzuojamą veiksmą. Pvz.: *Obuolius v a i k a m s suvalgydino* (caus.) DŽ — *V a i k a i suvalgė obuolius* ir *Mergė samdo d a r b i n i n k u s, pjaudina varstą* Vrd — *D a r b i n i n k a i pjauna varstą.*

Subjektas tarpininkas, nors ir atlikdamas kuruojamą veiksmą, yra nesavarankiškas palyginti su subjektu iniciatoriumi. Jo nesavarankiškumą ypač pabrėžia ir priartina prie „instrumento" semantikos tai, kad subjektas tarpininkas paprastai išreiškiamas įnagininko linksniu, prielinksnių *su, per, prie* konstrukcijomis. Pvz.: *Kas liuosą žmogų vergė, tą š u n i m i s suplėšydino* S. Dauk; *Ded į dobilus druskos i s u a r k l i a i s mindin, kad dirb slėgtus dobilus žiemai* Sts; *Patį neskelbk ir p a r (p e r) k i t ą neskelbink tos kalbos niekam* I; *P r i e s k a r d i n i n k o cinavodinau tą skardinę* Grg. Be to, daugumoje kuracijos sakinių subjektas tarpininkas visai neišreiškiamas. Pvz.: *Iš oro sienas apmušdino lentomis* rš; *Iš aukselio žiedužėlių pakausdinsim žirgužėlį* JD 810; *Aš rašydinau laišką, al' ans nenuejo* Kl; *Nusikirpink plaukus — jau par ilgi* Als. Subjekto tarpininko išraiškos nebūtinumą, matyt, galėtume paaiškinti ta pačia priežastimi, kuria aiškinamas parūpinamųjų veiksmažodžių nykimas: „Tas veikėjas, kuris pasirūpina, kad veiksmas būtų atliktas, čia yra svarbesnis, negu tas, kuris iš tikrųjų atlieka veiksmą" [14].

Antra vertus, subjekto tarpininko semantika yra artima priežastinių veiksmažodžių subjekto kauzatoriaus semantikai. Ir vienas, ir kitas gali

---

[14] J a k a i t i e n ė E., L a i g o n a i t ė A., P a u l a u s k i e n ė A. Min. veik., p. 110.

būti (1) asmuo, (2) gyvūnas, (3) gamtos (ar kitokia) jėga. Pvz.: *Veikiai kelias naštas dobilo... per slūgines namo nešdyt gal* K. Donel; *Peliodink kate visas peles* J; *Aukseliu [laiškelį] parašysiu, vėjeliu parpūsdinsiu* JD637. Pirmojo tipo pavyzdžių rasta daugiausia, antrojo — kur kas mažiau, trečiojo — tik keletas. Žodis, reiškiantis daiktą ar abstrakciją, paprastai neužima subjekto tarpininko pozicijos. Randamas vienas kitas šio tipo pavyzdys yra tarpinis tarp kuracijos ir kauzacijos: *ėsdinti* DŽ laikomas parūpinamuoju, o LKŽ — priežastiniu, pvz., *Sieros rūgštis vartojama metalams ėsdinti* DŽ. Išryškėjo tam tikra subjekto tarpininko — asmens — semantikos specifika. Dažniausiai tai (1) pavaldus asmuo arba (2) asmuo, mokantis, galintis atlikti tam tikrą darbą. Pvz.: (1) *Pyvo tris bačkas į svetlyčią per tarnus įnešdino greitai* K. Donel; (2) *Yra gale miesto du sliesorėliu — žiedužį parkaldinsiu* JV1008. Yra kuracijos sakinių su subjektu tarpininku, kuris reiškia bet kokį asmenį, paklūstantį įsakymui, liepimui ar prašymui. Pvz.: *Savo skundus per Algį paduodino* rš. Pirmieji du kuracijos sakinių subjekto tarpininko — asmens — semantikos tipai laikytini būdingiausiais.

3.1.4. Kuruojamojo veiksmo (atliekamo subjekto tarpininko), sužinomo iš veiksmažodžio šaknies ir atitinkančio pamatinį žodį, tyrinėjimai buvo apibendrinti santykio su pamatiniu žodžiu kriterijumi. Nustatyta, kad parūpinamieji veiksmažodžiai padaromi iš aktyvaus veiksmo tranzityviųjų veiksmažodžių, pvz., *statydinti (: statyti)*, o priežastiniai — iš savaiminio veiksmo intranzityviųjų, pvz., *auginti (: augti)*[15]. Tačiau pasirodė, kad ir kai kurie priežastiniai veiksmažodžiai gali būti padaromi iš aktyvaus veiksmo tranzityviųjų veiksmažodžių[16], pvz.: *girdyti (: gerti), žindyti (: žįsti), lesinti (: lesti)* ir t. t. Matyt, ne tik dėl kitų, bet ir dėl šios bendros ypatybės veiksmažodžius *ėdinti, ėsdinti* LKŽ autoriai laiko priežastiniais, o DŽ autoriai — parūpinamaisiais.

Buvo iškelta dar viena labai svarbi pamatinių veiksmažodžių semantikos ypatybė. Teigiama, kad paprastai jie yra padaromieji veiksmažodžiai, reiškiantys veiksmą, kuriuo sukuriamas ar sunaikinamas objektas[17], pvz., *statyti (statydinti) — griauti (griaudinti)*. Tačiau, kaip parodė pamatinių veiksmažodžių semantikos analizė, parūpinamųjų veiksmažodžių pamatiniai žodžiai gali reikšti ir kitokius veiksmus, kuriais objektui kas nors daroma. Apibendrintai galime pasakyti, kad parūpinamųjų veiksmažodžių pamatinis žodis dažniausiai reiškia fizinį veiksmą ir tik vienu kitu atveju — nefizinį veiksmą ar poveikį. Pirmojo tipo veiksmais (a) objektas padaromas/sunaikinamas ar (b) objektui

---

[15] Plg.: Jablonskis J. Min. veik., p. 289—290; Paulauskienė A. Dabartinės lietuvių kalbos veiksmažodis.— V., 1971, p. 8—9.

[16] Plg. Lietuvių kalbos gramatika, t. 2, p. 25.

[17] Žr. Paulauskienė A. Leksinės-gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio reikšmės, p. 13.

kas nors daroma. Šio tipo veiksmažodžius galime suskirstyti į 3 semantines grupes.

(1) Veiksmažodžiai, reiškiantys tam tikrus darbo, amato ar šiaip su mokėjimu, įgūdžiais susijusius veiksmus, pvz., (a) objektas padaromas: *megzti (megzdinti) pirštines, kepti (kepdinti) duoną, lieti (liedinti) raides* ir t. t., (b) objektui kas nors daroma: *kirpti (kirpdinti) plaukus, persiūti (persiūdinti) suknelę, perkalti (perkaldinti) žiedą* ir t. t.

(2) Veiksmažodžiai, reiškiantys „bausmės" veiksmus, pvz., (a) objektas naikinamas: *karti (kardinti), draskyti (draskydinti) vagį, išdurti (išdurdinti) akis* ir t. t. (b) objektui kas nors daroma: *plakti (plakdinti), perti (perdinti), mušti (mušdinti) nusikaltėlį* ir t. t.

(3) Veiksmažodžiai, reiškiantys įvairius kitus didesne specifika nepasižyminčius fizinius veiksmus, pvz., (a) objektas naikinamas: *karti (kardinti) šunį, pjauti (pjaudinti) gyvulį, draskyti (draskydinti) knygas* ir t. t., (b) objektui kas nors daroma: *kinkyti (kinkydinti) arklį, kūrenti (kūrendinti) pečių, dengti (dengdinti) stalą (staltiese)* ir t. t. Nuo objekto ir subjekto semantikos mažiausiai priklausomi yra pirmosios grupės veiksmažodžiai, nors kartais ir jie gali patekti ne tik į pirmą, bet ir į kurią kitą grupę, pvz.: (1) *dėti (dėdinti) puspadžius, dantis* ir (2) *dėti (dėdinti) basą (ant degančio pikio)*. Kur kas labiau nesavarankiški šiuo atžvilgiu yra antrosios ir trečiosios grupės veiksmažodžiai. Antrosios grupės veiksmažodžiai gali būti derinami sakinyje tik su subjektu, turinčiu įsakymo galią, ir objektu, reiškiančiu asmenį ar kūno dalį. Trečiosios grupės veiksmažodžiai neriboja subjekto semantikos, bet jų objektas paprastai yra tik gyvūnas ar daiktas (rečiau ir kūno dalis). Tas pats veiksmažodis į vieną ar kitą grupę gali patekti dėl subjekto ar objekto semantikos, pvz.: (2) *karti (kardinti), draskyti (draskydinti) vagį* ir (3) *karti (kardinti) šunį, draskyti (draskydinti) knygą*. Trečiosios grupės veiksmažodžių pagrindu padaryti parūpinamieji veiksmažodžiai dažniausiai maišomi su priežastiniais, nes šiuos kokio specifinio mokėjimo nereikalaujančius veiksmus gali atlikti tiek subjektas tarpininkas, tiek ir subjektas iniciatorius. Ypač sunku juos diferencijuoti tada, kai sakinio subjekto semantika be konteksto neaiški. Pvz.: *Seikėdink javus, kol parseikėdinsi* J; *Drabužius nuo tvoros rinkdink* J.

Pagal objekto semantiką kiek skiriasi tarp savęs ir nefizinį veiksmą ar poveikį reiškiantys veiksmažodžiai. Nefizinį veiksmą reiškiantys veiksmažodžiai gali būti derinami su įvairios semantikos objektais, pvz.: *Garbę jųjų skelbdink* S. Stan (*: garbę skelbk*); *Kunigaikščiai išnuomodino tas druskinyčias* S. Dauk (*: išnuomojo druskinyčias*). Nefizinį, dažnai žodinį, poveikį objektui reiškiantys veiksmažodžiai paprastai derinami su asmenis reiškiančiais objektais, pvz.: *Jau kviesdinau todėl rytojui žmones* Vd (*: kviečiau žmones*).

Parūpinamųjų veiksmažodžių pamatiniai žodžiai, reiškiantys fizinį veiksmą, yra artimi tiesioginę fizinę kauzaciją reiškiantiems priežastiniams

veiksmažodžiams, pvz.: *ardyti, laužti*; pamatiniai žodžiai, reiškiantys nefizinį veiksmą ar poveikį objektui, yra artimi netiesioginę nefizinę kauzaciją reiškiantiems priežastiniams veiksmažodžiams, pvz.: *pykinti, lodinti*. Matyt, dėl šio panašumo kalboje buvo susidarę parūpinamųjų veiksmažodžių, įeinančių į trinares opozicijas: parūpinamasis—priežastinis—savaimonis arba aktyvaus veiksmo veiksmažodis, pvz.: *lauždinti—laužti—lūžti, lodindinti—lodinti—loti*. Šio tipo pavyzdžiai ypač aiškiai rodo skirtumą tarp parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių.

3.1.5. Parūpinamųjų veiksmažodžių objekto tyrinėjimai buvo apibendrinti veiksmo santykio su objektu kriterijumi, pagal kurį parūpinamųjų veiksmažodžių objektas, transformuojant objektinį junginį, negali būti pamatinio žodžio veiksmo subjektas [18]. Pvz.: *išmokyti* (caus.) *vaiką — vaikas išmoko (pamoką)*; *siūdinti* (cur.) *suknelę — siūti suknelę*. Mūsų nuomone, tai kaip tik patvirtina, kad parūpinamieji veiksmažodžiai, skirtingai nuo priežastinių, sąlygoja antro subjekto (išreikšto ar neišreikšto) buvimą. Tai ypač akivaizdžiai matyti, kai transformuojamas ne objektinis junginys, o sakinys. Pvz.: *Motina valgydina* (caus.) *vaiką — Vaikas valgo*; *Motina siūdina* (cur.) *suknelę — [S i u v ė j as] siuva suknelę*.

Kaip parodė mūsų stebėjimai, parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių tiesioginio objekto semantika nesiskiria. Ir vienų, ir kitų objektas gali būti a s m u o, g y v ū n a s, d a i k t a s, k ū n o d a l i s, rečiau — a b s t r a k t a s. Pvz.: *Valdovas sušaukdino* (cur.) *savo šalies i š m i n č i u s* DŽ — *Vargas j į sukumpino* (caus.) DŽ; *A r k l į kausdinti* (cur.) DŽ — *Sulodyti* (caus.) *š u n i s* DŽ; *Nunešdinti* (cur.) *l a i š k ą* DŽ — *Traukiau v i r v ę, bet negalėjau pertraukti* (caus.) DŽ; *G a l v ą nukirsdinti* (cur.) DŽ — *R a n k ą išnarinti* (caus.) DŽ; *S u s i r i n k i m ą šaukdinti* (cur.) DŽ — *Išgydyti* (caus.) *l i g ą* DŽ. Toks objekto semantikos bendrumas yra viena iš kalbamųjų veiksmažodžių maišymo prielaidų.

Dar viena parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių maišymo sąlyga, matyt, yra netiesioginio objekto buvimas (ar buvimo galimybė) kai kuriuose kuracijos ir kauzacijos sakiniuose. Štai priešdėliniai veiksmažodžiai *suvalgydinti, sugirdyti*, DŽ laikomi priežastiniais, kitų autorių siūlomi laikyti parūpinamaisiais: *suvalgydinti (vaikui) kiaušinį — suvalgyti kiaušinį* [19]. Transformuojant kuracijos sakinius, turinčius netiesioginį objektą, paaiškėja, kad netiesioginis objektas įgyja reikšmę (a) asmens, kuriam kas skiriama ar priklauso, kuris ką gauna, arba (b) asmens, kuris, patirdamas poveikį, veiksmą, ko netenka ar yra sunaikinamas. Pvz.: (a) *Tėvas pasiūdino v a i k u i drabužius* DŽ — *[Siuvėjas] pasiuvo v a i k u i drabužius — V a i k a s gavo drabužius*; (b) *N i k a n o r u i jis galvą nukirsdino...* Bb1Mak7,47 — *[Budelis] nukirto N i k a n o r u i galvą — N i k a n o r a s sunaikintas (nužudytas)*; *Karalius... t a m nupjaudino liežuvį* M. Valanč — *[Budelis]... t a m nupjovė liežuvį — ... T a s neteko liežuvio.*

---

[18] Žr. J a k u l i e n ė A. Min. veik., p. 80—81.

[19] Plg. ten pat, p. 81.

Šią ypatybę, matyt, yra pastebėjęs jau J. Jablonskis, perfrazuodamas sakinį su sangrąžiniu parūpinamuoju veiksmažodžiu *pasistatydinti*, reiškiančiu „pastatydinti sau“: *Ponas pasistatydino tiltą* —„ponas pasirūpino, taip padarė, kad būtų jam tiltas pastatytas (ir taip gavo tiltą)“.[20] (pabraukta mūsų.— *G. S.*).

Priešingai, sakiniuose su minėtais veiksmažodžiais *suvalgydinti, sugirdyti,* analogiškais *sulesinti, sulakinti* ir kt. netiesioginis objektas yra veiksmo atlikėjas. Pvz.: *Obuolius vaikams suvalgydino* DŽ — *Vaikai suvalgė obuolius*; *Tuos trupinius vištom sulesink* Ėr — *Vištos sules trupinius*. Taigi šio tipo veiksmažodžiai laikytini priežastiniais.

3.1.6. Tęsdami transformaciją toliau — parūpinamųjų (kaip ir priežastinių) veiksmažodžių tiesioginį objektą paversdami subjektu, išskiriame „objekto predikatą“. Pvz.: *Tokie speigai iššaldys* (caus.) *vaismedžius* DŽ — *Vaismedžiai iššals nuo tokių speigų*; *Mama... batelius pasiūdė* (cur.) Skr — *Bateliai* (1) *pasiūti [batsiuvio]* ir (2) *pasiūdinti mamos*. Skirtingai nuo priežastinių veiksmažodžių objekto predikato, sutampančio su pamatiniu veiksmažodžiu ir išreiškiamo asmenine jo forma, parūpinamųjų veiksmažodžių objekto predikatas paprastai sužinomas tik atliekant pasyvinę transformaciją ir jis įgyja neveikiamosios rūšies dalyvio formą. Tik keleto veiksmažodžių, įeinančių į trinares opozicijas, objekto predikatas gali būti išreikštas asmenine veiksmažodžio forma, pvz. *lesindinti* (cur.) — *lesinti* (caus.) *žąsį* — *žąsis lesa*. Be to, iš šios transformacijos matome, kad parūpinamųjų veiksmažodžių objektas yra veikiamas dvigubai: tiesiogiai — subjekto tarpininko *(bateliai pasiūti [batsiuvio])* ir netiesiogiai — subjekto iniciatoriaus *(bateliai pasiūdinti mamos)*.

Apibendrindami objekto predikato semantikos stebėjimus, galime pasakyti, kad šis abiejų tipų sakinių komponentas reiškia tam tikrą būseną (ar jos kitimą) ir veiksmą. Tačiau parūpinamųjų veiksmažodžių, kurių tiesioginis objektas gali atlikti kauzuojamą (ir kuruojamą) veiksmą, randame vos kelis, paprastai įeinančius į trinares opozicijas, pvz.: *lodindinti* (cur.) — *lodinti* (caus.) *šunį* — *šuo loja, lakindinti* (cur.) — *lakinti* (caus.) *šunį* — *šuo laka*. Priežastinių veiksmažodžių kauzuojamas objekto veiksmas yra kur kas dažnesnis. Jis būdingas ne tik minėtiems į trinares opozicijas įeinantiems, bet ir kitiems veiksmažodžiams, pvz., *girdyti arklį* — *arklys geria, valgydinti vaiką* — *vaikas valgo, sodinti svečią* — *svečias sėda* ir t. t.

Būsena, kurios (a) buvimas (atsiradimas) ir (b) kitimas kauzuojamas (kuruojamas), būdinga ir parūpinamiesiems, ir priežastiniams veiksmažodžiams. Pvz.: (a) *pykindinti* (cur.) — *pykinti* (caus.) *tėvą* — *tėvas pyksta, miginti* (caus.) *vaiką* — *vaikas miega, plakdinti* (cur.) *žmogų* — *žmogus plakamas*; (b) *griaudinti* (cur.) — *griauti* (caus.) *namą* — *namas griūva, akinti* (caus.) *žmogų* — *žmogus anka, megzdinti* (cur.) — *megzti pirštines* — *pirštinės mezgamos*.

---

[20] Jablonskis J. Min. veik., p. 289.

Tai, kad kuracijos sakinių objekto predikatas beveik visada reiškia būseną, o ne veiksmą, ir tai, kad dažniausiai jį tegalime išreikšti neveikiamosios rūšies dalyvio forma, rodo, jog šiam komponentui būdingas kur kas didesnis pasyvumas negu atitinkamam kauzacijos sakinių komponentui.

3.2. Apžvelgdami lentelę horizontaliai, randame vieną kitą semantinio derinimo dėsningumą, rodantį parūpinamųjų veiksmažodžių semantikos specifiką, bei išskiriame tam tikrus momentus, svarbius parūpinamųjų veiksmažodžių atsiradimo istorijai.

3.2.1. Išskyrėme tris grupes kuracijos sakinių, kurių komponentai, glūdintys veiksmažodyje (jo šaknyje ar priesagoje), gana aiškiai riboja kitų sakinio komponentų semantiką.

(1) Kuruojantis veiksmas „įsakyti" derinamas su subjektu iniciatoriumi, reiškiančiu asmenį, turintį įsakymo galią (*karalius, ponas* ir t. t.). Kuruojančio veiksmo ir subjekto iniciatoriaus semantika suponuoja ne tik subjekto tarpininko ir jo veiksmo buvimą, bet ir jų semantiką. Tik šio tipo sakiniuose subjektas tarpininkas yra pavaldus asmuo (*tarnas, budelis* ir t. t.), jo veiksmas reiškiamas bausmės veiksmažodžiais (*mušti, plakti* ir t. t.) arba įgyjančiais šią reikšmę dėl konteksto (*įmetindinti į duobę*), objektas — asmuo (ar kūno dalis), patiriantis veiksmą ar sunaikinamas (*nukirsdinti ranką, pakardinti vagį*).

(2) Kuruojamas veiksmas, reikalaujantis specialaus mokėjimo, įgūdžių (*siūti, austi* ir t. t.), sąlygoja buvimą subjekto tarpininko, reiškiančio asmenį, mokantį tą darbą (*siuvėjas, audėjas* ir t. t.). Tik šio tipo sakinių subjektas iniciatorius dažnai yra asmuo, negalintis, nemokantis atlikti kuruojamo veiksmo (*mergelė — kalti žiedelį, mama — siūti batus* ir t. t.), jo kuruojantis veiksmas reiškia „užsakyti, duoti, kad padarytų", objektas — daiktas, kuris padaromas ar kuriam kas daroma specialaus mokėjimo, įgūdžių reikalaujančiu veiksmu.

(3) Kuruojantis veiksmas „prašyti" mažiausiai riboja kitų komponentų semantiką. Subjektas iniciatorius čia gali būti bet koks asmuo (nebūtinai turintis įsakymo galią ar nemokantis atlikti kuruojamo veiksmo), subjektas tarpininkas bet koks asmuo (nebūtinai pavaldus ar mokantis atlikti kuruojamą veiksmą), net gyvūnas (*šuo, arklys* ir t. t.), kuruojamas veiksmas — įvairūs mokėjimo, įgūdžių nereikalaujantys fiziniai ir nefiziniai veiksmai (*atnešinti kopūstų, kviesdinti žmones* ir t. t.), objektas — asmuo, gyvūnas, daiktas, kuriam kas daroma.

Antra vertus, veiksmažodžiu išreikšti sakinio komponentai kitų komponentų semantiką veikia nevienodai stipriai. Pirmojo tipo sakiniuose labiausiai ribojama subjekto iniciatoriaus semantika, o kitų komponentų reikšmės gali sutapti su antrojo ir trečiojo tipo sakinių atitinkamų komponentų reikšmėmis (lentelėje pažymėta punktyru). Pvz.: *Herodas neilga trukęs, nukirtino tą savo moterį* M. Valanč; *Karalius avis savo buvo nukirpdinęs* BBAm7,1; *Karalius po geležine asla buvo ugnį pakurdinęs* Jrk33. Antrojo tipo sakiniuose griežtai ribojama

subjekto tarpininko ir objekto semantika. Priešingai, subjektas iniciatorius ir jo kuruojantis veiksmas gali būti semantiškai toks pat, kaip ir kitų dviejų tipų sakiniuose: asmuo, turintis įsakymo galią, gali įsakyti, o bet koks kitas asmuo — prašyti padaryti objektą ar atlikti kokį specialaus mokėjimo reikalaujantį veiksmą (lentelėje pažymėta punktyru).

Dviejų pirmųjų tipų sakiniai, turintys didžiausius semantinius apribojimus palyginti su kauzacijos sakiniais, geriausiai rodo kuracijos skirtumus nuo kauzacijos. Trečiasis sakinių tipas, mūsų nuomone, yra periferinis kitų dviejų atžvilgiu. Mažiausius semantinius apribojimus turintys kuracijos sakiniai lengviausiai maišomi su kauzacijos sakiniais (resp. parūpinamieji veiksmažodžiai su priežastiniais).

3.2.2. Kalbant apie atskirus sakinių komponentus, buvo stengiamasi parodyti, kad kiekvienas iš jų turi tam tikrų semantikos bendrumų su atitinkamais kauzacijos sakinių komponentais. Trys pirmieji kuracijos sakinių giliojo lygmens komponentai semantiškai atitinka netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių komponentus: subjektas iniciatorius asmuo netiesioginiu nefiziniu veiksmu veikia subjektą tarpininką — asmenį ar gyvūną. Subjektas tarpininkas, jo veiksmas ir objektas semantiškai yra labai artimi tiesioginės fizinės kauzacijos sakinių komponentams: subjektas tarpininkas asmuo fiziniu (retai nefiziniu) veiksmu veikia bet kokį objektą. Kaip jau buvo minėta, tiesioginis kuracijos sakinio objektas yra veikiamas dvigubai — tiesiogiai subjekto tarpininko ir netiesiogiai subjekto iniciatoriaus. Tai, mūsų nuomone, leidžia kuraciją sąlygiškai pavadinti „dviguba kauzacija".

Ypač svarbu, kad su netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių komponentų semantika susiję ir paviršinio kuracijos sakinių lygmens komponentai. Jų apibūdinimas „subjekto iniciatoriaus asmens netiesioginis nefizinis veiksmas (poveikis), nukreiptas į bet kokį objektą" sutampa su netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių komponentų apibūdinimu. Pvz.: *Jis sukviesdino* (cur.) *žmones* — *Jis išlaipino* (caus.) *keleivius*. Tai rodo ne tik sinchroninį kuracijos ir kauzacijos artimumą, sąlygojantį parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių maišymą, bet ir diachroninius jų tarpusavio ryšius.

Kuracijos atsiskyrimą nuo kauzacijos (ir parūpinamųjų veiksmažodžių nuo priežastinių), mūsų nuomone, skatino kai kurių netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių komponentų (lentelėje jie išskirti rėmeliu) leksinės semantikos specifika. Subjektas iniciatorius — asmuo, turintis įsakymo galią,— vieno tipo sakiniuose ir kuruojamas veiksmas, susijęs su tam tikru mokėjimu, įgūdžiais, kito tipo sakiniuose suponavo išreikšto ar neišreikšto antrojo subjekto buvimo galimybę. Taigi parūpinamieji veiksmažodžiai formavosi, (1) vykstant netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių komponentų semantiniams pakitimams, t. y. siaurėjant jų semantikai ir (2) atsirandant šių sakinių giliajame ar paviršiniame lygmenyje dar vienam subjektui (kintant veiksmažodžio valentingumui), t. y. pritaikant netiesio-

ginės nefizinės kauzacijos sakinius sudėtingesnei tikrovės situacijai išreikšti.

3.2.3. Praktinis čia pateiktų analizės rezultatų taikymas turėtų padėti leksikografiškai skirti parūpinamuosius veiksmažodžius nuo priežastinių, ypač tais atvejais, kai silpniau veikia kiti kriterijai. Pateiksime keletą pavyzdžių.

Nepaisant priesagos *-dyti* ir pamatinio žodžio tranzityvumo, parūpinamuoju negalima laikyti veiksmažodžio *nusemdyti* sakiniuose: *Itai pavoras (samtis), kur n u s e m d o puodus, kap bėga* Grv; *Pastačiau per didelį sagoną, vandenio daug — n u s e m d ž i a u kiek* Rod. Kuruojamas veiksmas čia paprastas, nereikalaujantis specialaus mokėjimo, visa sakinio semantika nerodo subjekto iniciatoriaus (asmens, turinčio įsakymo galią) buvimo. Todėl veiksmažodis *nusemdyti* greičiausiai reiškia paprastą tiesioginį fizinį veiksmą, betarpiškai atliekamą sakinio subjekto.

Tai, kad kuruojamas veiksmas yra nereikalaujantis specialaus mokėjimo, sakinio subjektas — paprastas asmuo, o ne turintis įsakymo galią, rodo, jog negalime įžiūrėti subjekto tarpininko ir jo veiksmo sakiniuose su veiksmažodžiu *(pa)sėdinti,* pvz., *Atvažiavo t a s s e n a s n a š l e l i s, anas p a s ė d i n o ažu balto stalelio* (d.) Švnč. Šis veiksmažodis laikytinas ne parūpinamuoju, o priežastiniu, nors subjekto veiksmas ir gali būti netiesioginis nefizinis (t. y. sutapti su parūpinamųjų veiksmažodžių kuruojančiu veiksmu). Numanomas sakinio objektas čia pats atlieka kauzuojamą veiksmą — *(pa)sėda ažu balto stalelio.* Priežastiniais, o ne parūpinamaisiais turėtume laikyti ir veiksmažodžius *keldinti* „statyti ant kojų", *lakdinti (: lėkti).* Pvz.: *Dabar piršlys, paėmęs jaunajai už rankos, k e l d i n eitų pas jaunikį* LMD(S. Dauk); *Vaikai lakdynę (aitvarą) l a k d i n a* NdŽ. Šiems sakiniams būdinga kauzacijos, o ne kuracijos ypatybė — tiesioginis fizinis sakinio subjekto veiksmas. Priešingai, veiksmažodį *vogdinti (: vogti)* turėtume vadinti parūpinamuoju dėl kuruojamojo veiksmo, suponuojančio subjekto tarpininko (vagies) buvimą.

Dėl subjekto tarpininko nebuvimo ir sakinio subjekto veiksmo pasyvumo („netrukdyti, leisti") priežastiniais, o ne parūpinamaisiais laikytini veiksmažodžiai *aižydinti, kirmydyti, pendėdinti, (su)pelėdinti.* Pvz.: *A i ž y d i n k tu žirnius nevalęs į pastogį, t. y. laikydamas ant dirvos* J; *Kam dabar tą vaiką ligi pusryčių k i r m y d o t e — kas gero iš jo išeis?* Jnšk; *Ana p e n d ė d i n duoną, kad mažai suvalgo, t. y. sendin* J; *S u p e l ė d i n t i duoną* DŽ.

Pagal sakinio subjekto semantiką parūpinamuoju turėtume vadinti veiksmažodį *išlupdinti,* LKŽ pažymėtą santrumpa caus., pvz.: *K a r a l i u s akes anam išlupdino* I (t. y. akis išlupo kažkas, karaliaus įsakytas). Priešingai, parūpinamaisiais negalime laikyti veiksmažodžių, kurių subjektas yra ne asmuo, o gamtos jėgos, daiktai ar abstrakcijos. Šių subjektų negalime pavadinti iniciatoriais, tuo pačiu negalime įžiūrėti sakinyje subjekto tarpininko buvimo. Pvz.: *V ė j a s nuo stogo lašą skina ir in šalį p a l a k d i n a*

rš; *Kad ir šalta, vis tiek s a u l ė sniegą jau s ė d i n a* Trgn; *J ū r o s s e m d ė milžiniškus sausumos plotus* rš; *V a l o m ų j ų į r e n g i m ų n u s ė d i n t a s dumblas ir kitos atliekos turi daug organinių ir mineralinių medžiagų, reikalingų augalams* tsp; *R e z u l t a t a i kalbiškų studijų negali mums akių u ž m e r k d i n t i (turime jais domėtis)* rš. Subjekto tarpininko ir jo veiksmo nėra sakiniuose, kurių subjektas pats atlieka veiksmą, pvz.: *Kitą ir p a p j a u d i n [operuodami] tie d a k t a r a i* Šts.

Parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių leksikografinis diferenciavimas labai palengvėtų, jei žodžių rinkėjai (a) nurodytų subjektą, žinomą iš konteksto, bet sakinyje neišreikštą ar išreikštą tik įvardžiu, (b) patikslintų sakiniu išreikštą situaciją, t. y. pažymėtų, pats ar ne pats sakinio subjektas atlieka veiksmą.

4. I š v a d o s.

4.1. Parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių tarpusavio artimumą rodo ne tik nepakankama jų priesagų diferenciacija, darymas iš tranzityviųjų veiksmažodžių, bet ir dažnai sutampanti paviršinė sandara sakinių, kurių predikatais jie eina, bei tų sakinių paviršinio lygmens komponentų semantinis bendrumas. Kuracijos sakinių semantikos apibūdinimas „subjekto iniciatoriaus netiesioginis nefizinis veiksmas ar poveikis, nukreiptas į bet kokį objektą“ sutampa su netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių semantikos apibūdinimu.

4.2. Kuracijos sakinių paviršinio lygmens semantinis artimumas tik vienam kauzacijos sakinių tipui leidžia kuraciją laikyti semantiškai siauresne už kauzaciją. Antra vertus, parūpinamieji veiksmažodžiai sąlygoja sudėtingesnius subjektinius objektinius santykius giliajame (retai ir paviršiniame) sakinio lygmenyje (t. y. subjekto tarpininko buvimą), todėl kuracijos sakiniai išreiškia sudėtingesnę tikrovės situaciją.

4.3. Giliajame kuracijos sakinių lygmenyje išreiškiamos dvi situacijos: a) subjektas iniciatorius (asmuo) netiesioginiu nefiziniu veiksmu veikia subjektą tarpininką (paprastai asmenį) ir b) subjektas tarpininkas fiziniu (retai nefiziniu) veiksmu veikia bet kokį objektą. Pirmąją situaciją išreiškiantys komponentai yra semantiškai artimi netiesioginės nefizinės kauzacijos tipui, išreiškiantys antrąją — tiesioginės fizinės kauzacijos tipui. Todėl kuraciją sąlygiškai galima pavadinti „dviguba kauzacija“.

4.4. Minėti kuracijos ir kauzacijos sakinių panašumai liudija ne tik sinchroninius, bet ir diachroninius kuracijos ir kauzacijos resp. parūpinamųjų ir priežastinių veiksmažodžių ryšius.

4.5. Kuracijos atsiskyrimas nuo kauzacijos resp. parūpinamųjų veiksmažodžių nuo priežastinių, matyt, buvo susijęs su netiesioginės nefizinės kauzacijos sakinių pritaikymu sudėtingesnei tikrovės situacijai išreikšti. Antram subjektui atsirasti, mūsų nuomone, leido subjekto iniciatoriaus semantikos ypatybės vieno tipo sakiniuose ir kuruojamo veiksmo semantikos ypatybės kito tipo sakiniuose.

4.6. Skirti parūpinamuosius veiksmažodžius nuo priežastinių siūlytume vadovaujantis ne tik anksčiau taikytais kriterijais, bet ir a) sakinių giliojo lygmens skirtumais bei b) sakinio komponentų semantikos ypatumais. Parūpinamaisiais reikėtų laikyti tik tuos veiksmažodžius, kurie yra maksimaliai atsiskyrę nuo priežastinių, t. y. tuos, kurie sąlygoja giliajame ar paviršiniame sakinio lygmenyje sudėtingesnius subjektinius objektinius santykius ir labiausiai riboja sakinio komponentų semantiką.

СЕМАНТИКА КУРАТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

Резюме

В статье исследуются куративные глаголы литовского языка с точки зрения семантических особенностей предложений, предикатами которых они являются.

Установлены две существенные особенности куративных глаголов по сравнению с каузативными: 1) они накладывают большие семантические ограничения на компоненты поверхностного уровня предложения, соответствуя предикатам предложений каузации только одного типа — непрямой нефизической каузации; 2) они обусловливают более сложные субъектно-объектные отношения на глубинном (редко и на поверхностном) уровне предложения, т. е. в них имеется субъект-посредник, выполняющий действие, курируемое субъектом-инициатором.

Высказывается предположение, что куративные глаголы произошли от каузативных благодаря приспособлению предложений типа непрямой нефизической каузации для выражения более сложных отношений реальной действительности, чему способствовало изменение семантических особенностей некоторых компонентов предложения.